

UOT 81:002

KÜBRA VƏLİYEVA

KƏRBƏLAYİ KAZIM ORDUBADININ “AVAMİL” ƏLYAZMASININ
PALEOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ELMİ ƏHƏMİYYƏTİ

Zəngin tarixi keçmişimiz haqqında qiymətli məlumatlar verən qədim əlyazma və çap kitabları istər Azərbaycanın orta əsr və XIX əsr dövrü haqqında, istərsə də Yaxın və Orta Şərqi tarixi, ədəbiyyatı və incəsənətinin öyrənilməsi baxımından zəngin bir mənbədir. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda ümummilli sərəvətimiz olan əlyazmalardan ərəb dilinin qrammatikasından bəhs edən “sərf” və “nəhv” elminə dair əlyazma nüsxələri də qorunub saxlanılmaqdadır. Bunlardan biri də Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağə Saleh Ordubadinin “Avamil” əlyazmasıdır.

“Avamil” amil sözünün cəm forması olub ərəb dilində söz sonlarının oxunuşuna təsir edən xüsusiyyətləri öyrədən elm və ona dair kitab mənasında başa düşülür.

“Avamil” kəlməsi qrammatik termin olaraq ərəb dilində cümlədə olan bir sözün son hərf və ya hərəkəsi üstündə dəyişiklik edən, təsir edən, idarəedici digər ünsürlərə deyilir.

“Amilin” təsir göstərdiyi kəlməyə məmul, söz sonunda etdiyi dəyişikliyə isə irab (sintaktik təhlil) deyilir. Buna görə də avamil üç əsas hissəyə ayrılır: amil, məmul, irab.

Məqələdə ilk dəfə olaraq XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmış Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağə Saleh Ordubadinin müəllifi olduğu “Avamil” əlyazmasının paleoqrafik xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Həmçinin müəllifin nəhv elminə aid elmi mülahizələri və bəzi dilçilik problemlərinə münasibəti də araşdırılmışdır.

Müəllifin gəldiyi qənaətə görə bu əsər ərəb dilinin qrammatikasını tədqiq edən dəyərli mənbə olmaqla yanaşı, həm də XIX əsrdə Naxçıvanın elmi mühitinin səviyyəsi haqqında təsəvvür yaratmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: *amil, avamil, məmul, nəhv, ərəb dili, əlyazma, Ordubad, Naxçıvan, Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağə Saleh Ordubadi.*

AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda mühafizə olunan qədim kitab və əlyazmalar arasında ərəb dilinin morfolojiya və sintaksisini əhatə edən əlyazma nüsxələri də qorunub saxlanılır.

Orta əsrlər dövründə olduğu kimi bu dövrdə də alim və mütəfəkkirlərimiz əsərlərini ana dilində, o cümlədən, ərəb və fars dillərində də yazırdılar. Bunlardan biri də fondada B-183/334 şifrəsi altında qorunan üç kitabın bir cilddə toplandığı “Sərfi-Mir”, “Təsrif”, “Avamil” adlı əlyazmadır. Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağə Saleh Ordubadinin müəllifi olduğu bu əlyazma ərəb və fars dillərində qələmə alınmışdır.

Əsər hicri qəməri 1227 (1812)-ci il tarixində yazılmışdır. Əsərin müəllifi Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağə Saleh Ordubadinin Naxçıvanın Ordubad şəhərindən olduğu aşkarlanmışdır. Əsərin sonunda göstərilən tarixə əsasən onun XIX əsrin birinci yarısında, təqribən 1810-1860-cı illərdə yaşadığını və fəaliyyət göstərdiyini təxmin etmək olar. O, bir alim və maarifpərvər ziyalı kimi öz dövrünün görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağə Saleh Ordubadi şərq dillərini öyrənmiş və dilçilik sahəsində dövrünün tanınmış alimlərinin fikirlərini dəyərləndirmiş və eyni zamanda öz fikir və mülahizələrini də söyləmişdir.

Müəllifin ərəb və fars dillərində 105 vərəqdən ibarət əsəri əlyazma şəklində əlimizə gəlib çatmışdır. Onun ərəb dilinin qrammatikasından bəhs edən həmin əsəri bu gün də öz elmi əhəmiyyətini itirməmişdir.

Müəllif əlyazmanın sonunda fars dilində qeyd edir ki, “Bu kitab Allahın lütfü ilə şənbə günü tamam oldu. Kitabı Allahın qulu, həqir Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağa Saleh Ordubadi yazdı. Hər kim bunu oxudusa ondan dua istəyirəm. Ona görə dua eləsin ki, mən bir günahkar bəndəyəm” [2, s. 207].

Tədqiqata cəlb etdiyimiz nüsxənin bəzi paleoqrafik xüsusiyyətlərinin üzərində dayanmaq istərdik.

Nəstəliq-süls xətti ilə işlənmiş bu əlyazmada bir cildə üç kitab toplanmışdır: “Sərfi-Mir”, “Təsrif” və “Avamil”. Orta əsrlər dövründə səhifələmə metodu paqinasıya üsulundan ibarət olduğuna görə əlyazmaya səhifələr vurulmamışdır. Araşdırma zamanı vərəqlərin nömrələnməsi şərti olaraq bizim tərəfimizdən icra edilmişdir. Əlyazmanın həcmi 105 vərəqdən – “Sərf” bölməsi 46, “Təsrif” bölməsi 22, “Avamil” bölməsi isə 37 vərəqdən ibarətdir. “Sərf” bölməsi səhifə 2-dən başlayıb 92-də bitir. “Təsrif” bölməsi səhifə 93-dən başlayıb 135-də bitir. “Avamil” bölməsi isə 136-dan başlayıb 207-ci səhifədə bitir. Vərəqin ölçüsü 17x21 sm., mətnin yazılı hissəsi 15x9 sm., hər səhifədəki sətirin sayı 10-a bərabərdir.

Əlyazmanın üçüncü hissəsi “Avamil”ə aiddir. Bu bölmə ərəb dilində [2, s. 136] qırmızı mürəkkəblə هَذَا الْكِتَابُ عَوَامِلٌ وَ بِهِ نَسْتَعِينُ cümləsi ilə başlamışdır.

[“Həzə-1-kitabu avamili va bihi nəstəin” yazılmışdır] [şəkil 1].

Tərcüməsi: “Bu kitab avamildir və Onun (c.c) köməyi ilə”.

Bütün islami mənbələrdə olduğu kimi bu kitabın da əvvəli:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ

[“Bismillahi-rahmani-rahim əl-həmdü lilləhi rəbbi-l-ələminə va-s-salavatu va-s-sələmu alə seyyidinə muhəmmədin va əlihi əcməinə”]

Tərcüməsi: “Rəhman və rəhim olan Allahın adı ilə, həmd əməllərin rəbbi olan Allaha məxsusdur, salat və səlam böyüyümüz Hz. Məhəmmədə və ona tabe olanların hamısına olsun” sözləri ilə başlamış və müqəddimə olmadan ərəb dilinin sintaksis bölməsinə keçmişdir [2, s. 136].

Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağa Saleh Ordubadi əlyazmanın “Avamil” bölməsini bu ifadə ilə başlayır:

"أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الْعَوَامِلَ فِي نَحْوِ عَلَى مَا أَلْفَهُ الشَّيْخُ الْفَاضِلُ عَبْدُ الْقَاهِرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجُرْجَانِيُّ مِائَةَ عَامِلٍ وَ هِيَ "

[“Əmmə bəadu fə innə-1-avamilə fi nəhvü alə mə əlləfəhu-ş-şeyxu-l-fədilu abdul-qahiribnu abdul-r-rəhmani-l-cürcaniyyu miətu amilin va hiyə”] [şəkil 1].

Tərcüməsi: “Mövzuya gəlincə nəhv (sintaksis) elmində amillər (təsir edənlər) Şeyx Abdülqahir bin Abdurrahman əl-Cürcaninin təlif etdiyinə görə yüz ədəddir” [şəkil 1].

Əlyazmanın “Avamil” hissəsində müəllif nəhv elmini misallar üzrə açıq şəkildə təhlil etmiş və bəzi dilçilik məsələlərinə öz münasibət və fikirlərini də bildirmişdir.

Mətnin tərcüməsindən məlum olur ki, bu hissə klassik ərəb dilinin sintaksis bölməsini əhatə edir. “Sərfi-Mir” bölməsindən fərqli olaraq, “Təsrif” bölməsindəki kimi əlyazmanın “Avamil” bölməsində də terminlərdən əlavə, əsas mətnlər də ərəb dilində verilmişdir.

Əlyazmanın müqəddiməsində ərəb dilində verilən mətnin tərcüməsində [2, s. 136] deyilir ki, “ amillər iki qismə ayrılır: ləfzi (müəyyən bir söz vasitəsilə ifadə olunan, qrammatik) olanlar, mənəvi (müəyyən bir söz vasitəsilə ifadə olunmayan, ağılla dərk olunan, məntiqi) olanlar. Ləfzi olanlar iki qismə ayrılır: səmai (eşidilməklə bilinən, müəyyən bir qaydaya tabe olmayan, qaydasız) olanlar və qiyasi (müəyyən bir qaydaya tabe olan, qaydalı) olanlar. Səmai olanlar doxsan bir amildir. Qiyasi olanlar yeddi amildir. Mənəvi olanlar iki ədəddir. Və beləliklə, hamısı yüz amildir”.

Ərəb dilinin morfolojiya bölməsini “sərf” (الصرف) elmi və sintaksis bölməsini isə “nəhv” (النحو) elmi əhatə edir.

Əlyazmanın birinci bölməsi sərf elmindən bəhs edir. Sərf elmi istənilən mənanı əldə etmək üçün kəlmənin aldığı şəkillərdən bəhs edən elmdir. Sərf elmi ancaq isimi və feili əsas götürərək, bunlardakı forma dəyişiklikləri ilə məşğul olur.

Əlyazmanın ikinci bölməsi təsrif elmindən bəhs edir. Təsrif (التصريف) bir sözün bir şəkildən digər şəkə çevrilməsinə deyilir. Bu elmdə feillərin və ismlərin təsrifi fərqli olur. Feillərin təsrifi keçmiş zamandan indiki zamana və indiki zamandan əmr feilinə ötürməklə olur. Məsələn, فَهَمَّ – يَهْمُ – فَهَمَ feilin təsrifi kimi. İsimlərin təsrifi isə təsniyə və cəmə, ismi təsgirə, ismi mənsuba olur. Məsələn, بُحْرَانٌ – بُحْرَانٌ – بُحْرَانٌ isminin təsrifi kimi.

Əlyazmanın üçüncü bölməsi isə nəhv elminin qısaldılmış formasından, yəni avamildən bəhs edir. Nəhv elmi isə kəlmənin cümlə içindəki vəziyyətini və bu vəziyyətinə görə irabını (sintaktik təhlil) təhlil edən elmdir. Bu elmin əsasını xəlifə Əli İbn Əbu-Talibin (r.a) əmri ilə məşhur nəhvçi alim Əbul-Əsvəd əd-Duəli qoymuşdur. Alim kəlməni isim, feil və hərf olmaq üzrə üç yerə bölmüşdür. Və bunu nəhv elmi adlandırmışdır.

Nəhvçilərin ortaya qoyduğu qaydalar bizə murab (dəyişən) olan kəlmələrin sonlarının vəziyyətini və məbni (dəyişməyən) kəlmələrin cümlədəki yerlərini (məhəlli irablarını) öyrədir.

Avamil (عوامل) amil (عامل) sözünün cəm forması olub ərəb dilində “tərkib və cümlə içərisindəki sözlərin irabına təsir edən ünsürlər” deməkdir. “100 amil” mənasına gələn “əl-avamilul-miə” ifadəsi zamanla nəhv mövzularını amil-məmul (təsir olunan) əsasına görə təsnif edərək yığcam şəkildə bəhs edən kitab növünün adı olmuşdur. Əməvilər dövründən etibarən əl-Avamil, əl-Avamilul-miə, Miətu amil, Avamilul-irab, əl-Muxtasar, əl-Muqaddimə adlarıyla kiçik ölçüdə bir çox kitab yazılmışdır. Nəhv elminin qısaldılmış formasının ilk əsəri olan əl-Avamilin tarixi Xəlil ibn Əhmədə söykənir. Həmçinin əl-Kisayinin “Raiyyə” adı ilə adlanan eyni addakı mənzum risaləsi və Əbu Əli əl-Farisinin “əl-Avamil” və ya “Muxtasaru Avamili-l-irab” adlı əsəri bu sahənin ilk məhsullarından sayılır. Bunlardan sonra isə Abdulqahir əl-Cürcaninin böyük bir şöhrətə sahib olan “əl-Avamilul-miə”si gəlir. Birgininin “əl-Avamil”i ilə Cürcaninin eyni adlı əsəri bu sahədə ən geniş yayılmış kitablar olduğundan Cürcaninin əsəri “əl-Avamilul atiq” (“köhnə Avamil”), Birginininki isə “əl-Avamilul cədid” (“yeni Avamil”) adlandırılmışdır. Ancaq bu iki kitab arasında amillərin sayı və yazılış tərzini baxımından əsaslı fərqlər mövcuddur.

İbn Mənzur “Lisanu-l-arab” da ərəb dilində amilin qrammatik mənasını belə şərh edir:

والعامل في العربية: ما عملَ عملاً ما فرَّعَ أو نُصِبَ أو جُرَّ، كالفعل والناسب والجازم والأسماء التي من
“شأنها أن تُعملَ أيضاً وأسماء الفِعلِ”

“Ərəb dilində amil hər hansı bir hərəkəti idarə edən şeydir. O, feil, ismin təsirlik halını və feilin arzu formasını, feilin şərt şəklini tələb edən ədat və idarəetmə funksiyasına malik isimlər və feili isimlər kimi ismi (ad qruplu sözləri) adlıq hala, feili isə xəbər formasına, yaxud ismi (ad qruplu sözləri) təsirlik hala, feili isə arzu şəklinə, yaxud da ismi (ad qruplu sözləri) yiyəlik hala salır” [1, s. 46; 3, a-m-l maddəsi].

Əbu Bəkr Əli Əbdü-l-Əlim amilin izahını bir qədər də asanlaşdıraraq başa düşüləcək tərzdə belə təqdim edir:

هو ما يؤدي إلى رفع الكلمة أو نصبها أو جرّها، أو جزمها فحين نقول: (ضحكك الطفل) فالطفل: فاعل مرفوع، و
العامل الذي أدى إلى رفعه هو الفعل (ضحكك) و حين نقول: (أحب النظام) فالنظام مفعول به منصوب، والعامل الذي نصبه هو الفعل (أحب)، و مثل هذا: (فكرت في الأمر) فالأمر: مجرور، و عامل الجر هو حرف الجر (في)، و كذلك قولك: (أقرأ في علم النحو) فالنحو (مجرور، و عامل الجر هو الإضافة، و في (لم يحضر أحد) عامل الجزم في (يحضر) هو (لم) ... وهكذا

“Amil sözün adlıq, təsirlik, yiyəlik, yaxud sükun halında qoyulmasına gətirib çıxarır. (ضحك الطفل) – “Uşaq güldü” dedikdə “الطفل” – feili cümlənin mübtədası olub adlıq halda qoyulmuşdur. Onun adlıq halda qoyulmasına səbəb olan amil isə (ضحك) feilidir. Növbəti (أحبّ النظام) – “İntizamı sevirəm” cümləsində “النظام” – vasitəsiz tamamlıq olub təsirlik halda işlənmişdir, onu təsirlik hala salan amil (أحبّ) feilidir. (فكرت في الأمر) misalında “الأمر” – yiyəlik hala salınmış sözdür, onun yiyəlik hala salınmasının amili (في) ön qoşmasıdır. Yaxud (أقرأ في علم النحو) – “Sintaksis elmini oxuyuram” misalında “النحو” – yiyəlik haldadır və burada yiyəlik halın amili izafətdir. (لم يحضر أحد) cümləsində isə “يحضر” feilindəki sükunun amili (لم) ədatıdır və s.”

[1, s. 46; 4, s. 357-358].

Abbas Həsənin amil haqqında dedikləri bir çox müasir ərəb dilçilərinin fikirləri ilə üst-üstə düşür:

العامل هو: ما يدخل على الكلمة فيؤثر في آخرها؛ بالرفع، أو النصب، أو الجر، أو الجزم؛ كالفعل فإنه يؤثر في آخر الفاعل " فيجعله مرفوعاً، و في آخر المفعول فيجعله منصوباً. و كالجزم، فإنه يؤثر في آخر المضارع فيجعله مجزوماً. و كحرف الجر؛ فإنه يؤثر في آخر الأسم فيجعله مجروراً، و كذا

“Amil sözə daxil olaraq onu ismin adlıq halına və feilin xəbər formasına, yaxud ismin təsirlik halına və feilin arzu şəklinə, yaxud ismin yiyəlik halına və ya feilin şərt şəklinə (əmr formasına) salan şeydir. Məsələn, feili cümlənin mübtədasının sonuna təsir edərək onu adlıq hala, tamamlığın sonuna təsir edərək onu təsirlik hala salan feil amili kimi. Və ya müzarenin sonuna təsir edərək onu şərt şəklinə salan ədat kimi. Yaxud da ismin sonuna təsir edərək onu yiyəlik hala salan ön qoşma kimi və s.” [1, s. 53; 5, s. 441].

Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağa Saleh Ordubadi əlyazmanın “Avamil” bölməsinin sonunu qırmızı mürəkkəblə ərəb dilində və qara mürəkkəblə isə fars dilində [2, s. 206] bu ifadələr ilə bitirir:

Ərəb dilində: [“Fin-nəhvi təmmət bihəmdilləhi təalə va husnu təvfiqihî”].

“Həmd olsun uca Allaha və onun xoşməramlı köməkliliyi ilə nəhv kitabı tamamlandı”.

Hicri-şəmsi təqvimini ilə fars dilində: [“Bittərixî yəvnu şənbe bisto nohome şəhri”]

“Ayn 29-u şənbe günü tarixində”

Hicri-qəməri təqvimini ilə ərəb dilində: [“Rəcəbul-murəcəb sənə 1227 h.q”].

“Hicri-qəməri təqvimini ilə mübarək rəcəb ayında 1227 (1812 m)-ci ildə”.

Beləliklə, əsərin giriş hissəsində açıqlanan başlıqlardan məlum olur ki, Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağa Saleh Ordubadinin “Avamil” əlyazması nəhv elminə həsr olunan bir əsər kimi ərəb dilçiliyində özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir. Əlyazmanın geniş tədqiqi azərbaycanlı alimlərin ərəb dilçiliyinə verdikləri töhfə olaraq, həm də gələcək tədqiqatçılar üçün istinad edilə biləcək ana mənbələrdən biri hesab edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov İ.Ə. Ərəb dilində sintaktik kateqoriyalar və bələğət. Bakı: Bakı Çap Evi, 2011, 440 s.
2. Kərbəlayi Kazım ibn Kərbəlayi Ağa Saleh Ordubadi. Sərfi-Mir. 1227 h.q. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. B-183/334, 208 s.

3. ابن منظور، لسان العرب، المجلد العاشر، ط 4، بيروت 2005

4. أبو بكر علي عبد العليم، الموسوعة النحوية و الصرفية الميسرة، القاهرة 2004، 543 ص

5. عباس حسن، النحو الوافي مع ربطه بالأساليب الرفيعة و الحياة اللغوية المتجددة الجزء الأول، دار المعارف، ط 12، 712 ص

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com

Kubra Valiyeva

**PALEOGRAPHIC FEATURES AND SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF THE MANUSCRIPT
“AVAMIL” OF KARBALAYI KAZIM ORDUBADI**

Ancient manuscripts and printed books that provide valuable information about our rich history are rich in both the medieval and nineteenth centuries of Azerbaijan, as well as the history, literature and art of the Near and Middle East. Manuscripts about “Sarf” and “nahw”, which speak Arabic grammar, are also preserved in the Fund of Manuscripts of the Nakhchivan Branch of ANAS. One of them is the manuscript “Avamil” written by Karbalayi Kazim ibn Karbalayi Agha Saleh Ordubadi.

The “Avamil” is a plural form of amil, and it is understood as a science and a book that studies the features of the Arabic language that affect the reading of word endings.

The word “Avamil”, as a grammatical term, refers to other elements that change, affect, control over the last letter or action of a word in the sentence in Arabic.

The word that “Amil” influences is “mamul”, and the change at the end of the word is called irab (syntactic analysis). Therefore, avamil is divided into three main parts:amil, mamul, irab.

For the first time, the paleographic features of the manuscript “Avamil”, written by Karbalayi Kazim ibn Karbalayi Agha Saleh Ordubadi, who lived and created in the first half of the nineteenth century, as well as scientific considerations of the author on nahw (syntax) and his attitude to some linguistic problems have been investigated and studied in the article.

According to the author, this work is not only a valuable source of study of Arabic grammar, but also an important point of view about the level of Nakhchivan’s scientific environment during the 19th century.

Keywords: *amil, avamil, mamul, nahw(syntax), Arabic, manuscript, Ordubad, Nakhchivan, Karbalayi Kazim Ibn Karbalayi Agha Saleh Ordubadi.*

Кубра Валиева

**ПАЛЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И НАУЧНОЕ ЗНАЧЕНИЕ РУКОПИСИ «АВАМИЛ»
КЕРБАЛАИ КЯЗЫМА ОРДУБАДИ**

Древние рукописи и печатные книги, дающие ценную информацию о нашем богатом историческом прошлом, являются ценным источником изучения как средневекового, так и XIX века Азербайджана, истории, литературы и искусства Ближнего и Среднего Востока. В Фонде рукописей Нахчыванского отделения НАНА хранятся также образцы рукописей «сарф» и «нахв», которые рассказывают о грамматике арабского языка и являются нашим общенациональным достоянием. Одним из них является рукопись Кербалаи Кязыма ибн Кербалаи Ага Салеха Ордубади «Авамил».

Слово «Авамил» – форма множественного числа слова «амил», наука, изучающая особенности, влияющие на чтение суффиксов слов в арабском языке, понимается в смысле науки и книги о нем.

Слово «Авамил» – это грамматический термин, который называет элементы, которые проводят изменения в последней букве и произношении слова, играют влияющую и управляющую роль в арабском языке.

Слово, на которое влияет «Амил» называется «мамул», а изменения в конце слова «ираб» (синтаксический разбор).

Впервые в статье были исследованы и изучены палеографические особенности рукописи «Авамил», автором которой является Кербалаи Кязым ибн Кербалаи Ага Салех Ордубади, живший в первой половине XIX века, а также научные суждения автора о науке нахв и отношении к проблемам языкознания.

По мнению автора, это произведение важно не только как ценный источник изучения грамматики арабского языка, но и с точки зрения создания представления об уровне научной среды Нахчывана в XIX веке.

Ключевые слова: *Амил, авамил, мамул, арабский язык, рукопись, Ордубад, Нахчыван, Кербалаи Кязым ибн Кербалаи Ага Салех Ордубади.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 22.10.2019

Son variant 28.01.2020